

उपसंहार

उपसंहार

‘अण्णा भाऊ साठे यांच्या कादंबरीलेखनातील स्त्री-चित्रण’या अभ्यासविषयाची निवड झाल्यानंतर त्या अभ्यासाची रूपरेषा ठरवून घेतली व अण्णाभाऊंच्या लेखन विशेषानुरूप पाच प्रकरणात त्याची विभागणी करण्याचे ठरविले. त्यास अनुसरून प्रकरणांची आखणी करून प्रस्तुत विषयाची मांडणी केली. प्रत्येक प्रकरण मांडत असताना त्या त्या प्रकरणाच्या शेवटी जे निष्कर्ष हाती आले ते मांडलेले आहेत.

‘अण्णाभाऊंचे कादंबरी लेखन व साम्यवादी दृष्टिकोन’ हे पहिले प्रकरण मांडत असताना अण्णाभाऊंचे कादंबरीलेखन पूर्णपणे वास्तवाच्या भक्कम पायावर उभे असल्याचे लक्षात आले. ही वास्तवाची जोड देताना अण्णाभाऊंवर मोठ्या प्रमाणात साम्यवादी विचारांचा प्रभाव जाणवला. इतर मार्क्सवादी विचारदृष्टीतून लेखन करणाऱ्या साहित्यिकांच्या साहित्यापेक्षा अण्णाभाऊंचे साहित्य कल्पकतेपेक्षा अनुभवाला महत्त्व देणारे वाटले. म्हणूनच अण्णाभाऊंनी जे पाहिले, अनुभवले व जे जीवन जगले. त्यातूनच त्यांची लेखनविषयक प्रगल्भ भूमिका तयार झालेली दिसून येते. त्यांच्या लेखनामागे समाजव्यवस्थेत समता प्रस्थापित व्हावी, हाच मुलभूत विचार होता आणि माणसांच्या जीवनातील संघर्ष हाच अण्णाभाऊंच्या साहित्यनिर्मिती पाठीमागचे मुख्य स्रोत होता. तर, शोषक-शोषित, सत्-असत्, भांडवलदार-कामगार असा मानवी वृत्तीतील संघर्ष व शेवटी सत्याचा होणारा विजय हे जीवनाचे आशावादी चित्र रेखाटणे हेच त्यांच्या लेखनाचे मुख्य सूत्र होते.

अण्णाभाऊंच्या साहित्यातील मुलभूत विचार, त्यांच्या साहित्यनिर्मिती पाठीमागचे मुख्य स्रोत व त्यांच्या लेखनाचे सूत्र यांचा परिचय अण्णाभाऊंच्या नायिकाप्रधान कादंबऱ्यातून प्रामुख्याने येतो. अभ्यासविषयामध्ये निवड झालेल्या प्रातिनिधिक कादंबऱ्यांमध्ये दुसऱ्या प्रकरणात अभ्यासलेल्या ‘चंदन’ या कादंबरीतून अण्णाभाऊंनी स्त्री समस्यांना चित्रित कसे केले आहे याचे विवेचन केले आहे. ही कादंबरी विधवा स्त्री कामगारांचे उपेक्षित राहिलेले जग, सामान्य स्त्रीची व्यथा यांना केंद्रिभूत मानून लिहिली गेली आहे. या कादंबरीतील नायिका चंदन झोपडपट्टीवासीय सामाजिक पार्श्वभूमीतून निर्माण होणाऱ्या समस्यांना सामोरी जाते व एका सुरक्षित भविष्याची आशा समाजाकडून करते. या कादंबरीतून अण्णाभाऊ स्त्रीत्वाचा, तिच्या पावित्र्याचा, शीलरक्षणासाठीचा अखंड संघर्ष उभा करतात. यावरून अंधारात जगणाऱ्या, चरफडणाऱ्या जगाविषयीची अण्णाभाऊंची अतीव कणवही जाणवते. अण्णाभाऊंची ‘चंदन’ ही नायिका अन्यायाविरुद्ध कुठेही विद्रोही बनत नसली तरी ती स्वतःच्या पातळीवर तरी स्वसामर्थ्याने त्याविरुद्ध लढा देण्याचा प्रयत्न करते. यामध्ये

येणाऱ्या तरुण, सुंदर, विधवा, निराधार, कामगार स्त्रीच्या रुपाने स्त्रीचे वेगळे विश्व अण्णाभाऊंनी प्रथमच साहित्यात आणले.

विधवा कामगार स्त्रीची व्यथा मांडल्यानंतर अण्णाभाऊ स्वतः एक कलावंत म्हणून कलावंतांचे दुःख आपल्या 'वैजयंता' या कादंबरीतून मांडतात. याविषयीचे विवेचन तिसऱ्या प्रकरणात केले आहे. अण्णाभाऊंची 'वैजयंता' ही कादंबरी रंजनप्रधानतेकडे झुकणारी वाटत असली तरी या कादंबरीतून लेखकाच्या 'लोकशाहिरी' व्यक्तिमत्त्वाचा प्रभावच कादंबरीला यश मिळवून देणारा ठरतो. कादंबरीतून येणारी वाङ्मयीन वैशिष्ट्ये स्त्रीचित्रण बोलके करण्यास उपयुक्त ठरतात. या स्त्री नायिकाप्रधान कादंबरीतून स्त्रीसुलभ स्वभावविशेषांवर अण्णाभाऊ प्रकर्षाने लिहितात. परिस्थितीपुढे स्वतःचे बलिदान देणाऱ्या स्त्रीच्या त्यागभावनेचा परिचयही प्रस्तुत कादंबरीतून येतो. समाज ज्या स्त्रीला अबला मानतो अशीच स्त्री अण्णाभाऊंच्या कादंबरीतून अनीती, अन्याय, यांना नष्ट करणारी सबला स्त्री म्हणून येते. पारंपरिक लोककला व कलावंत स्त्रीचे जीवन यांचा सुयोग्य संगमच कादंबरीत घडतो. या कादंबरीची नायिका 'वैजयंता' ही उपस्थित प्रेक्षकांची अभिरुची पातळी उंचावण्यासाठी व कलेला, कलावंताला वरच्या पातळीवर नेण्यासाठी धडपडणारी खरी कलावंत स्त्री वाटते. कलावंतांच्या समस्या पोटतिडकीने मांडण्यामागची अण्णाभाऊंची तळमळ व उदयाच्या समाज-जीवनातील उदात्त स्त्रीरूपाची स्वप्ने 'वैजयंता' ही कादंबरी प्रकट करते. कादंबरीचा शेवट हा विचारसरणीच्या अनुषंगाने पात्रांचे आशावादी भविष्य व भवितव्य सांगणारा वाटतो. म्हणूनच अण्णाभाऊंचे साहित्य सामाजिक, आर्थिक विषमतेचा अंत करण्याची प्रबळ प्रेरणा घेऊन येते.

“ 'आवडी' या कादंबरीतील स्त्रीविषयीचा दृष्टिकोन ” या चौथ्या प्रकरणात अण्णाभाऊंच्या स्त्रीचित्रणाविषयक वेगळेपणाची चिकित्सा केली आहे. 'आवडी' या कादंबरीच्या माध्यमातून सरळ मनाची, उदार वृत्तीची पण स्वतःची उपेक्षा होत असताना बंडखोर रुप धारण करणारी स्त्री समाजापुढे आणलेली आहे. कितीही प्रतिकूल परिस्थिती असली आणि त्यानुरूप नायिका वर्तन करत असली तरी अण्णाभाऊ स्त्रीला दोष देत नाहीत. स्त्रीचा गौरव करणे, आदर करणे हा अण्णाभाऊंचा गुणच आहे. तो याही कादंबरीतून लक्षात येतो. अण्णाभाऊंची आवडी धाडसी, कर्तबगार स्त्रीचे प्रतिनिधित्व करून स्वतःचा आदर्श समाजासमोर ठेवते. तसेच स्त्री जीवनाला आत्मविश्वास, कर्तृत्व, स्वावलंबन आणि जीवन संघर्षात पुरुषांच्या बरोबरीने सहयोग देणारी वास्तव नायिका आहे. ही आवडी म्हणजे स्त्री मुक्तीचा सर्वकश विचार घेऊनच आविष्कृत होते. स्वतःच्या मनाप्रमाणे जगण्याच्या तिच्या अधिकाराची पायमल्ली होताच खवळून उठणारी ती

लढवय्यी आहे. या कादंबरीतून आलेली आवडी व धनाजी जातीय समतेचा संदेश देतात आणि समाजाला परिवर्तनाच्या दिशेने पाऊल टाकण्यास प्रेरणा देतात. ग्रामीण समाजव्यवस्था, जीवनव्यवहार, वैर यांचेही प्रतिकात्मक दर्शन ही कादंबरी घडविते. अण्णाभाऊंनी जबरदस्ती, दमननीतीच्या विरोधात लढण्याची क्षमता असणारी माणसे पाहिली होती. तीच त्यांच्या कादंबऱ्यातील नायक-नायिका म्हणून साकार झाली.

‘अण्णाभाऊंची विचारप्रणाली व कादंबरीतील स्त्रीचित्रणांचे विशेष’ या पाचव्या प्रकरणात अण्णाभाऊंची एकूण समाजाकडे व साहित्याकडे बघण्याची दृष्टी विशद केली आहे. त्याचबरोबर स्त्रीकडे पाहण्याचा दृष्टिकोनही स्पष्टपणे मांडला आहे. अण्णाभाऊंचे एकंदरित साहित्य लोकाभिमुखत्व, समाजाभिमुखत्व, जीवनभिमुखत्व स्पष्ट करते. आचार, विचार, व्यवहार यांच्या मुळाशी जी मानवी मूल्ये असतात. त्या मूल्यांची प्रस्थापना मानवी जीवनात व्हावी हे अण्णाभाऊंचे स्वप्न त्यांच्या कादंबऱ्यांच्या रूपाने अधोरेखित होते. साम्यवादाच्या प्रभावाने व एकलव्याच्या जिद्दीने साधना करणाऱ्या अण्णाभाऊंनी साहित्याला समाजपरिवर्तनाचे शस्त्र मानले आणि जगण्यासाठी लढणाऱ्या माणसांचे वास्तवचित्र सहानुभूतीने रेखाटले. प्रतिभेला सत्याचा व कल्पकतेला जीवनाचा आधार देणारीच कला सदैव काळजाशी भिडून बोलते असा त्यांचा विश्वास होता. देशाचे स्वातंत्र्य, स्त्रीचे शील व पुरुषाचा स्वाभिमान ही अण्णाभाऊंच्या साहित्याची महत्त्वाची त्रिसूत्री आहे ज्यावर त्यांच्या साहित्याचे वैभव उभे आहे.

स्त्रीकडे सदैव नम्रतेने पाहणारे अण्णाभाऊ ‘मेलेलं मेंढरु आगीला भीत न्हाय’ या तत्त्वज्ञानावर विश्वास ठेवून आपल्या नायिकांना कणखर बनवितात. या सर्वांवरून एकच लक्षात येते ते असे की, अण्णाभाऊंच्या कादंबरीलेखनात अंतःकरणांना सरळ जाऊन भिडेल असा एक अत्यंत नैसर्गिक जोम, कसदारपणा, आवेश आणि माणसांबद्दलचा जिव्हाळा ओतप्रोत भरून राहिला आहे.

अशाप्रकारे, या लघुप्रबंधाच्या निमित्ताने अण्णा भाऊ साठे यांच्या लेखन विशेषांवर लक्ष केंद्रित केले आणि त्यांच्या साहित्यातील नायिकांच्या व्यक्तिमत्त्वाच्या विविध पैलूंचे चिकित्सक दर्शन घडविण्याचा विनम्र प्रयत्न केला आहे.